CHRISTOlogisch

STUDIE A STUDIJNÍ POMŮCKY

Postmoderní rétorické triky

Zkoumat argumenty a rozlišovat významy

SVĚTONÁZOR A LOGIKA

Biblicky přemýšlet a vstupovat do rozhovoru

www.christologisch.de

Poznámka k překladu: Biblické citace a parafráze jsou přeloženy z německé předlohy; nejde o znění konkrétního českého překladu Bible. Výklad Shackelových myšlenek i výslovně oddělená křesťanská aplikace jsou zachovány. Anglické odborné výrazy a přepisy IPA zůstávají zachovány.

Postmoderní rétorické triky

Jak Nicholas Shackel odhaluje jazykové a argumentační triky a proč je to důležité pro křesťanskou apologetiku

Shrnutí: Postmodernistická tvrzení o pravdě, poznání, racionalitě, jazyku a moci mohou znít mimořádně radikálně a zároveň je překvapivě těžké je zachytit. Nicholas Shackel v The Vacuity of Postmodernist Methodology zkoumá právě tento jev. Jeho tezí není prostě to, že některé postmodernistické názory jsou nepravdivé. Chce ukázat, jak jejich argumentační účinek často vzniká mnohoznačností, posuny významu a přecházením mezi silnými a slabými tezemi. Jeho rozbor je zvlášť poučný tam, kde pojmy jako „pravda“ nebo „poznání“ nepozorovaně mění význam. Pro křesťanskou apologetiku se tím otevírá další otázka: jaké předpoklady pravdy, významu a racionality musejí už využívat i ti, kdo jejich objektivitu popírají?

Obsah

1. Proč jsou postmodernistické argumenty tak těžko uchopitelné
2. Od banálních pravd ke strategii motte-and-bailey
3. Když „pravda“ náhle znamená něco jiného
4. Dvojznačné opěrné body: jak pojmy nesou argumenty
5. Postmodernistický foxtrot: racionalita proti racionalitě
6. Když se relativismus stává uzavřeným myšlenkovým systémem
7. Co si z toho může vzít křesťanská apologetika

1. Proč jsou postmodernistické argumenty tak těžko uchopitelné

Některé filosofické texty vyvolávají zvláštní dojem: čteme tvrzení o pravdě, moci, jazyku, poznání a společenské konstrukci a zprvu máme pocit, že před sebou máme něco mimořádně hlubokého. Jakmile se však přesněji zeptáme, co se konkrétně tvrdí, věc se stává překvapivě neuchopitelnou. Ještě nápadnější to je, když radikální tvrzení kritizujeme a následně uslyšíme, že ve skutečnosti bylo míněno mnohem nevinněji.

Právě zde začíná Nicholas Shackel. Místo aby znovu jednotlivě vyvracel postmodernistická stanoviska, zkoumá opakující se rétorické a argumentační mechanismy. Jeho esej výslovně jmenuje pět takových postupů.

Shackel uvádí pět zvlášť důležitých mechanismů:

1. Trollovy banální pravdy (Troll’s Truisms, /trəʊlz 'truːɪzəmz/): radikální tvrzení skrývající se za banalitami.

2. Strategie motte-and-bailey (Motte-and-Bailey Strategies, /ˌmɒt ən 'beɪli 'strætədʒiz/): přecházení mezi silnou a slabou tezí.

3. Dvojznačné opěrné body (Equivocating Fulcra, /ɪ'kwɪvəkeɪtɪŋ 'fʊlkrə/): dvojznačné používání klíčových pojmů, které umožňuje podle potřeby argumentovat různými významy.

4. Postmodernistický foxtrot (Postmodernist Fox-Trot, /ˌpəʊstmɒdənɪst 'fɒkstrɒt/): používání racionality při současném popírání její závaznosti.

5. Radikálně relativizující myšlenková pole (Rankly Relativising Fields, /'ræŋkli 'relətɪvaɪzɪŋ fiːldz/): vytváření myšlenkového prostředí, v němž objektivní měřítka stále více mizí.

Těchto pět mechanismů spolu souvisí. Znovu a znovu se objevuje stejná základní struktura: dvě tvrzení či významy jsou si jazykově blízké, filosoficky však rozhodně nejsou totožné. Jedno je vzrušující a radikální, druhé nenápadné a snadno obhajitelné. Rétorická síla pak vzniká tím, že silné tvrzení těží z věrohodnosti slabého.

> **Rozhodující otázka proto nezní jen: „Je toto tvrzení pravdivé?“ Musíme se také ptát: „Obhajuje se během argumentace vlastně stále totéž tvrzení?“**

Právě proto je Shackelův rozbor prakticky zajímavý. Nemusíme mít kompletně přečteného každého postmodernistického autora, abychom rozpoznali určité argumentační pohyby. Nejprve se musíme naučit dívat pozorně:

- Jaké tvrzení se skutečně předkládá?
- Který pojem nese argument?
- Zůstává jeho význam stejný?
- Obhajuje se při kritice náhle slabší teze?
- Plyne silný závěr opravdu z toho, co bylo skutečně prokázáno?

2. Od banálních pravd ke strategii motte-and-bailey

Trollovy banální pravdy: když má něco pravdivého dokázat více, než může

Shackelovým prvním příkladem je tvrzení, že něco, co bylo zkonstruováno, mohlo být zkonstruováno i jinak. V určitém významu je to téměř samozřejmé. Lidé vytvářejí přesvědčení, tvoří jazykové významy a rozvíjejí modely, jimiž popisují svět. Nevyplývá z toho však, že proto libovolně konstruujeme samotnou skutečnost. Právě tento přechod Shackel kritizuje.

Vezměme jednoduchý příklad. My Němci určitý předmět nazýváme „Baum“, anglicky se jmenuje „tree“. Teoreticky jsme mohli použít i zcela jiný znak. Vyplývá z toho:

- Slovo je lidskou volbou.
- Jazykové třídění obsahuje konvenční prvky.
- Různé kultury mohou tutéž skutečnost různě pojmenovávat.

Nevyplývá z toho však:

- Strom existuje jen proto, že jsme jej pojmenovali.
- Jeho vlastnosti vytváří naše slovo.
- Jazyková redefinice automaticky mění samotný předmět.

Zítra bychom se mohli rozhodnout, že vodě už nebudeme říkat „voda“, nýbrž „kapalina X“. Změnili bychom tím slovník, ne chemické složení toho, co pijeme.

> **Můžeme změnit mapu, aniž tím změníme krajinu.**

Právě zde spočívá banální pravda, kterou Shackel popisuje. Slabé tvrzení zní: naše pojmy, popisy a přesvědčení tvoří lidé. Silné tvrzení naproti tomu zní: co je pravdivé a jaký je svět, je proto námi konstruováno a vposledku libovolné. Druhá teze není zdůvodněna jen proto, že první je zjevně správná.

Totéž lze ukázat na lékařských pojmech. Tvrzení „Co se klasifikuje jako nemoc, částečně závisí na lidských pojmových systémech“ může být zcela rozumné. Lékařské kategorie se vyvíjejí, hraniční případy se nově hodnotí a diagnostická terminologie se mění.

Musíme však rozlišovat:

- Lidé nemoci klasifikují.
- Lidé vytvářejí názvy nemocí.
- Lidé se při takových klasifikacích mohou mýlit.

To je něco jiného než:

- Lidé nemoc vytvářejí svou klasifikací.
- Nemoc existuje jen na základě společenského uznání.

Virus nezmizí tím, že společnost změní jeho označení. Rozdíl mezi naším popisem skutečnosti a samotnou popisovanou skutečností se nesmí ztratit.

Motte a bailey: silná teze a bezpečné útočiště

Tato struktura vede Shackela k jeho nejznámějšímu pojmu: strategii motte-and-bailey. Středověký hrad tohoto typu měl přitažlivější, větší prostor, bailey, a opevněné, ale méně příjemné útočiště, motte. Dokud nehrozilo vážné nebezpečí, využíval se přitažlivý prostor. Při silném útoku se lidé stáhli do motte. Po útoku mohlo být přitažlivější území znovu obsazeno.

Shackel tento vzorec přenáší na filosofická stanoviska:

- Bailey: zajímavé, silné, dalekosáhlé, ale těžko obhajitelné.
- Motte: slabé, nenápadné, ale snadno obhajitelné.

Vezměme silné tvrzení:

> **„Pravdu produkuje společenská moc.“**

To zní revolučně. Zdá se, že to znamená, že společenské mocenské vztahy nejen ovlivňují, čemu lidé věří, ale v určitém smyslu určují, co je pravda. Při námitce může následovat ústup:

> **„Myslí se pouze to, že moc ovlivňuje, která tvrzení jsou ve společnosti uznávána za pravdivá.“**

Toto druhé tvrzení se obhajuje podstatně snadněji. Instituce samozřejmě mohou ovlivňovat:

- které názory se vyučují na univerzitách,
- který výzkum se financuje,
- která tvrzení se šíří v médiích,
- která stanoviska mají společenskou prestiž,
- která přesvědčení se sankcionují nebo vytlačují na okraj.

Nevyplývá z toho však, že moc vytváří pravdivost těchto tvrzení.

> **Co lidé pokládají za pravdivé, není totéž jako to, co pravdivé je.**

Pohyb motte-and-bailey funguje tak účinně proto, že obě tvrzení spolu tematicky úzce souvisejí. Možná si ani nevšimneme, že velmi silná filosofická teze byla právě nahrazena mnohem slabší.

> **Radikální teze dodává účinek. Nevinná teze dodává obhajobu.**

Problém výslovně nespočívá v tom, že někdo svůj názor zpřesní. Kdo pozná, že původní tvrzení zašlo příliš daleko, smí je samozřejmě opravit. Problém vzniká tam, kde je slabší tvrzení zastáváno jen během útoku a později se opět pracuje se silnější tezí.

3. Když „pravda“ náhle znamená něco jiného

„Co je pravda?“ a „Co se považuje za pravdu?“

Pravděpodobně nejobtížnější část Shackelova rozboru se týká pojmu pravdy u Michela Foucaulta. Problém pochopíme, jakmile přísně oddělíme dvě otázky:

- Co je pravda?
- Co se v určité společnosti považuje za pravdu?

Tyto otázky mohou mít stejnou odpověď, ale nemusejí. Představme si autoritářské království. Král vyhlásí, že Země je plochá. Školy to musejí učit, odporující knihy jsou zakázány a profesoři s jiným názorem ztrácejí místo. Po několika generacích je většina obyvatel přesvědčena: „Země je plochá.“

Nyní se můžeme ptát na dvě odlišné věci.

Otázka 1: Co se v této společnosti považuje za pravdu?

- Země je plochá.

Otázka 2: Je Země skutečně plochá?

- Ne.

Tím je zásadní rozdíl viditelný. Politická moc může zajistit, aby nepravdivé tvrzení bylo společensky uznáváno, vyučováno a dokonce chráněno před kritikou. Má tím velkou moc nad přesvědčeními, ale nemá moc změnit tvar Země podle oficiální doktríny.

> **Moc může ovlivnit, co se považuje za pravdu. Nevyplývá z toho, že moc určuje, co je pravda.**

Foucaultovo zvláštní užití „pravdy“

Právě zde Shackel navazuje na Foucaulta. Foucault popisuje „pravdu“ jako uspořádaný systém postupů, jimiž se tvrzení produkují, regulují, distribuují a společensky uplatňují. Shackelova námitka zní: pokud je „pravda“ definována takto, nejde už automaticky o totéž, co obvykle myslíme, když říkáme, že nějaké tvrzení je pravdivé.

Oba významy lze jasně oddělit:

- Pravda A: tvrzení je pravdivé, pokud to, co tvrdí, skutečně platí.
- Pravda B: společenský systém produkuje, šíří, reguluje a autorizuje určitá tvrzení.

O pravdě B lze provádět zajímavé výzkumy. Můžeme se ptát:

- Kdo rozhoduje, který výzkum se považuje za seriózní?
- Které instituce mají epistemickou autoritu?
- Která přesvědčení společnost odměňuje?
- Která tvrzení mají politickou podporu?
- Která stanoviska se veřejně vytlačují na okraj?
- Jakou roli hrají při šíření přesvědčení moc, peníze a instituce?

Všechny tyto otázky mohou být důležité. Samy však zatím neodpovídají na to, zda jsou šířená tvrzení také pravdivá.

Kde vzniká dojem filosofické hloubky

Potíž vzniká, když „pravda“ přechází mezi oběma významy. Při pravdě A zní tvrzení „Pravda je spojena s mocí“ mimořádně radikálně. Zdá se být hlubokou výpovědí o tom, že i samotná pravdivost tvrzení závisí na mocenských vztazích.

Při pravdě B se však mění v něco mnohem nevinnějšího: společenské postupy produkce a uznávání tvrzení jsou zasazeny do společenských mocenských vztahů. To stěží překvapí. Pokud například vláda financuje univerzity, vydává zákony a kontroluje veřejné instituce, samozřejmě ovlivňuje společenské struktury poznání.

Obě tvrzení tedy znějí:

- Silné: moc produkuje pravdu.
- Slabé: moc ovlivňuje společenské postupy, jimiž jsou tvrzení uznávána za pravdivá.

Druhá teze nedokazuje první.

Shackelova kritika spočívá právě v tom, že čtenář může získat dojem, že se mluví o obojím současně. Běžný pojem pravdy dodává filosofické drama, zatímco nově definovaný význam poskytuje při kritice bezpečné útočiště.

> **Rozhodující kontrolní otázka zní: mluvíme právě o tom, co je pravda, nebo o tom, co lidé a instituce za pravdu pokládají?**

4. Dvojznačné opěrné body: jak pojmy nesou argumenty

Co znamená „Equivocating Fulcra“

Takto dvojznačně používané pojmy Shackel nazývá dvojznačnými opěrnými body (Equivocating Fulcra). Anglické fulcrum označuje otočný či opěrný bod páky. Páka může pomocí malého opěrného bodu zesílit sílu a změnit její směr. Právě v tom spočívá Shackelův obraz: dvojznačná redefinice dává pouhému rétorickému účinku zdání argumentační síly.

Postup lze představit ve čtyřech krocích:

1. Známé slovo má běžný význam.
2. Slovo se pro určitou teorii nově nebo zvláštně definuje.
3. Oba významy se následně přestanou jasně oddělovat.
4. Závěry střídavě těží z vlastností obou významů.

> **Filosofický dojem pak nevzniká novým poznatkem o téže věci, ale tím, že dva významy stejného slova nepozorovaně přecházejí jeden v druhý.**

Je přitom důležité, že ne každá mnohoznačnost je záměrným klamáním. Shackelův rozbor se týká argumentační funkce této mnohoznačnosti. Rozhodující je, zda argument čerpá svůj účinek z toho, že se jasně nerozlišují různé významy klíčového pojmu.

Příklad „poznání“

Shackel zkoumá tentýž mechanismus v sociologii vědění Davida Bloora. Bloor pro svůj sociologický výzkum používá zvláštní pojem vědění: za „vědění“ tam v podstatě platí to, co lidé pevně zastávají, podle čeho orientují život a co se kolektivně uznává nebo institucionálně autorizuje. Shackel upozorňuje, že tento pojem se liší od běžného filosofického pojmu poznání.

Opět lze rozlišit dva významy:

- Poznání A: poznatek, který je skutečně pravdivý a může z epistemického hlediska platit za poznání.
- Poznání B: přesvědčení, které je kolektivně přijímáno a společensky pokládáno za poznání.

Obě kategorie mohou splývat. Vědecké společenství může něco kolektivně uznávat, protože má dobré důvody a jeho přesvědčení je pravdivé. Mohou se však i rozcházet. Společnost může kolektivně „vědět“ něco, co je ve skutečnosti nepravdivé.

To představuje značný rozdíl u tvrzení jako:

> **„Poznání se společensky produkuje.“**

Co tato věta znamená?

Je-li míněno „poznání B“:

- Instituce ovlivňují, která přesvědčení se uznávají.
- Společnosti vytvářejí tradice učení.
- Autority dodávají určitým tvrzením zvláštní váhu.
- Skupiny rozhodují, které názory pokládají za zajištěné.

Pak je tvrzení věrohodné.

Je-li míněno „poznání A“:

- Společenské procesy vytvářejí pravdivost přesvědčení.
- Kolektivní souhlas mění tvrzení v poznatek.
- Pravdivost určitého stavu věcí vzniká společenským uznáním.

Pak jde o podstatně silnější tvrzení.

Právě proto se musíme ptát: který význam „poznání“ právě nese závěr?

Proč redefinice nejsou vlastním problémem

Filosofie i věda samozřejmě smějí definovat odborné pojmy. Bez přesných definic by vědecká práce byla sotva možná. Redefinice se stává problematickou teprve tehdy, když teorie následně argumentuje tak, jako by nově definovaný pojem stále měl všechny vlastnosti běžného pojmu.

Pokud sociolog výslovně vysvětlí: „V tomto výzkumu poznáním myslím společensky uznávaná přesvědčení“, může smysluplně zkoumat:

- jak taková přesvědčení vznikají,
- jak se šíří,
- které instituce je stabilizují,
- čím získávají autoritu.

Tím však ještě není objasněno:

- zda jsou pravdivá,
- proč jsou pravdivá,
- zda pro ně společnost má dobré důvody,
- které postupy skutečně vedou ke spolehlivému poznání.

> **Definice může stanovit, jak se slovo používá v rámci výzkumu. Nemůže pouhým ustanovením změnit skutečnost, o níž se tímto slovem předtím mluvilo.**

5. Postmodernistický foxtrot: racionalita proti racionalitě

Lze argumentovat, že argumenty nemají objektivní sílu?

Postmodernistickým foxtrotem Shackel popisuje další střídání. Určitá postmodernistická stanoviska popírají či relativizují objektivně závazná měřítka racionality. Racionalita se pak jeví jako něco historicky, kulturně nebo společensky vytvořeného. Zároveň se však předkládají důvody, kritizují protikladná stanoviska, odhalují rozpory a vyvozují závěry.

Tím vzniká zásadní napětí. Kdo argumentuje, zdá se alespoň prakticky předpokládat, že ne každý libovolný důvod je stejně dobrý jako kterýkoli jiný. Rozlišuje mezi:

- relevantními a nerelevantními důvody,
- platnými a neplatnými úsudky,
- trefnými a chybnými námitkami,
- rozpornými a konzistentními stanovisky,
- správnými a nesprávnými podáními teorie.

Zjednodušený rozhovor ukazuje problém:

> **A: „Neexistují žádná objektivně závazná racionální měřítka.“**

B: „Proč bych tomu měl věřit?“

A: „Protože historické výzkumy ukazují, že kultury mají odlišné představy o racionalitě.“

B: „Takže mi právě dáváš důvod a očekáváš, že tento důvod skutečně podporuje tvůj závěr.“

A: „Tvůj požadavek objektivně dobrého důvodu však už předpokládá tvé vlastní chápání racionality.“

Nyní začíná přecházení tam a zpět. Když se racionálně argumentuje, zdá se, že racionalita má normativní sílu. Když se tato normativní síla stává problematickou, následuje ústup k tvrzení, že se vlastně žádná objektivně závazná racionalita předpokládat nechce.

Pokud důvody platí, musí být racionálně zkoumán i argument proti objektivní racionalitě. Pokud důvody neplatí, proč bychom měli tento argument přijmout?

Co se tím netvrdí

Shackelova námitka neznamená, že každá kritika teorií racionality je vnitřně rozporná. Lidé mohou vést spor o tom:

- co tvoří dobré zdůvodnění,
- které úsudkové pravidlo je platné,
- které epistemické normy jsou oprávněné,
- jak kulturní faktory ovlivňují naše myšlení,
- kde zdánlivě neutrální modely racionality ve skutečnosti mají problematické předpoklady.

Potíž vzniká až u mnohem silnější teze: neexistují vůbec žádné objektivně závazné racionální normy, a přitom má být vlastní teorie argumenty vyzdvižena nad soupeřící stanoviska.

Kdo říká, že protiargument je chybný, nepochopil jeho stanovisko nebo se dopouští logického klamu, už sahá k normativním rozdílům. Neříká pouze: „Tvůj argument se mi nelíbí.“ Tvrdí, že s ním je něco věcně v nepořádku.

6. Když se relativismus stává uzavřeným myšlenkovým systémem

Radikálně relativizující myšlenková pole

Podle Shackela se různé mechanismy mohou vzájemně stabilizovat. Mnohoznačnosti „pravdy“, „poznání“, „objektivity“ a „racionality“ pak už netvoří izolované problémy, ale souvislé myšlenkové prostředí. Je-li jeden význam kritizován, může být na jeho obranu povolán jiný dvojznačný pojem.

Shackel proto popisuje radikálně relativizující myšlenková pole. V takovém prostředí může nastat přibližně tento vývoj:

- Pravda se stále více spojuje se společenským uznáním.
- Poznání se spojuje s kolektivně přijímanými přesvědčeními.
- Objektivita je podezírána, že je produktem určitých zájmů nebo mocenských struktur.
- Racionalita se chápe jako historicky či kulturně vytvořená.
- Kritika těchto názorů se opět vykládá stejnými kategoriemi.

Zvlášť problematické je, když lze každou možnou reakci začlenit do vlastní teorie:

- Souhlas: poznal jsi mocenské struktury.
- Nesouhlas: tvůj nesouhlas ukazuje, jak silně tě samého tyto mocenské struktury utvářejí.
- Logická kritika: pouze předpokládáš určitý model racionality.
- Požadavek objektivity: právě tím údajně potvrzuješ kritizovanou ideologii objektivity.

Pak vyvstává rozhodující otázka:

> **Za jakých podmínek by vůbec ještě bylo možné rozpoznat teorii jako nepravdivou?**

Teorie musí umět rozlišit dvě možnosti:

- Můj kritik se mýlí.
- Můj kritik odhalil chybu mé teorie.

Nelze-li už tyto dvě možnosti oddělit, stanovisko se stále více imunizuje vůči kritice.

Cesta k absolutnímu iracionalismu

Shackel popisuje jako konečný bod absolutní iracionalismus, při němž by nakonec každé tvrzení bylo stejně dobré jako kterékoli jiné. Tento konečný bod pokládá za sebevyvracející. I smysluplný jazyk už předpokládá rozdíly mezi správným a nesprávným používáním jazyka. Bez těchto rozdílů bychom podle Shackela už neměli jazyk a myšlenky, nýbrž jen zvuky.

Vezměme větu:

> **„Pes sedí před domem.“**

Aby tato věta vůbec něco sdělovala, nesmí současně stejně dobře znamenat:

- Měsíc je ze sýra.
- Dva plus dva je pět.
- Napoleon dnes žije v Berlíně.
- Zítra bude pršet.

Komunikace předpokládá, že slova nemohou v každém okamžiku zcela libovolně znamenat cokoli. Totéž platí o argumentaci. Kdo říká, že mu jeho kritik neporozuměl, už předpokládá rozdíl mezi správným a nesprávným pochopením svého tvrzení.

Radikální relativistická tvrzení proto narážejí na charakteristické problémy při použití na sebe sama:

> **„Neexistuje objektivní pravda.“ Je toto tvrzení objektivně pravdivé?**
>
> **„Neexistují obecně závazná racionální měřítka.“ Mám toto tvrzení přijmout z racionálních důvodů?**
>
> **„Významy jsou zcela nestálé.“ Má toto tvrzení dostatečně stálý význam, abych mu mohl správně porozumět?**

Tím se rozhodně nevyvrací každá závislost na kontextu či jazyková změna. Slova se samozřejmě mění, lidské perspektivy jsou omezené a kulturní vlivy formují naše myšlení. Kritika míří proti kroku, který tato pozorování radikalizuje natolik, že se nakonec rozpustí i předpoklady vlastního tvrzení a argumentování.

7. Co si z toho může vzít křesťanská apologetika

Shackel poskytuje analytické nástroje, nikoli křesťanskou teorii poznání

Nicholas Shackel v tomto eseji neargumentuje z křesťanského světonázoru ani nerozvíjí presupozicionální apologetiku. Následující aplikace proto vědomě překračuje Shackelovu vlastní argumentaci. Jeho rozbor však poskytuje nástroje, které jsou pro presupozicionální zkoumání zvlášť zajímavé.

Presupozicionální apologetika se totiž neptá jen:

- Je toto konkrétní tvrzení pravdivé?
- Je tento jednotlivý argument platný?
- Existuje empirický protidůkaz?

Ptá se navíc:

- Jaké předpoklady už musejí platit, aby vůbec bylo možné toto tvrzení smysluplně formulovat?
- Který světonázor může zakládat pravdu, význam a racionalitu?
- Nežije určité stanovisko snad z předpokladů, které samo popírá?

Kdo popírá objektivní pravdu, přesto chce, aby jeho tvrzení bylo přesně pochopeno. Kdo relativizuje objektivní racionalitu, přesto předkládá důvody. Kdo problematizuje stálý význam, přesto očekává, že kritici jeho stanovisko nezkreslí.

Pravda není produktem společenského souhlasu

Bible zakotvuje pravdu vposledku v Bohu a jeho zjevení. Ježíš se modlí:

> **„Posvěť je pravdou! Tvé slovo je pravda“ (J 17,17).**

Křesťanské pojetí tím rozhodně netvrdí, že společenská moc nemá žádný vliv na lidská přesvědčení. Lidé mohou:

- potlačovat pravdu,
- šířit lži,
- institucionalizovat omyl,
- provozovat propagandu,
- opatřovat falešné učení autoritou,
- manipulovat pojmy,
- vyvíjet společenský tlak na jinak smýšlející.

To vše se však týká především vztahu člověka k pravdě. Pravdu samotnou to nevytváří.

> **Společnost může lež institucionalizovat. Nemůže ji učinit pravdivou.**

Právě proto je rozdíl mezi „být pravdivý“ a „být pokládán za pravdivý“ tak důležitý. Omyl může být většinovým názorem. Může být státní doktrínou. Mohou jej zastávat vědci, média či náboženské autority. Žádná z těchto společenských skutečností sama neodpovídá na otázku, zda je tvrzení skutečně pravdivé.

Jazyk nemění skutečnost libovolně

Totéž platí o jazyku. V biblickém světonázoru člověk netvoří svět tím, že jej pojmenovává. Skutečnost mu předchází:

> **„Všechno vzniklo skrze ně a bez něho nevzniklo ani jediné z toho, co vzniklo“ (J 1,3).**

Člověk se tedy nachází v již existujícím řádu stvoření. Jeho pojmy mohou být přiměřené či nepřiměřené, výroky pravdivé či nepravdivé, klasifikace užitečné či zavádějící. Jazyk tedy nepochybně má moc, ale nikoli moc pouhým přejmenováním libovolně vytvářet jakoukoli skutečnost.

Lze:

- jazykově zastírat určitý stav věcí,
- citově zatížit pojem,
- měnit definice,
- zahrnovat různé věci pod tentýž výraz,
- popisovat stejný předmět různými pojmy.

Nevyplývá z toho však:

- že se označovaná skutečnost stává libovolnou,
- že tím mizí rozpory,
- že se nepravdivá tvrzení stávají novými definicemi pravdivými,
- že změna významu zároveň představuje změnu předmětu.

Čtyři otázky, které rozpletou mnohé složité argumenty

Ze Shackelova rozboru lze pro apologetické rozhovory získat jednoduchou kontrolní metodu. Zejména při abstraktních debatách o pravdě, identitě, poznání, konstrukci či racionalitě pomáhají nejprve čtyři otázky:

1. Co přesně znamená klíčový pojem? Co například znamená „pravda“, „poznání“, „racionalita“, „konstrukce“ nebo „moc“ v konkrétním tvrzení?

2. Zůstává tento význam během argumentace stejný? Používá se „pravda“ nejprve v běžném smyslu a později jako označení systému společenského uznávání?

3. Existuje silná a slabá teze? Tvrdí se nejprve, že společnost konstruuje pravdu, ale při kritice se obhajuje jen to, že společnost ovlivňuje, co lidé pokládají za pravdivé?

4. Platí kritika i pro vlastní stanovisko? Pokud mají být všechny nároky na pravdu pouze společensky podmíněné, platí to i pro toto tvrzení? Nemá-li racionalita objektivní normativní sílu, proč by argument pro toto tvrzení měl racionálně zavazovat?

Tyto otázky nejsou rétorickými pastmi. Naopak chrání i partnera v rozhovoru před podsunutým slaměným panákem. Zastává-li někdo skutečně jen slabé tvrzení, neměli bychom mu podsouvat silné. Tvrdí-li však silnou tezi, nesmí být hájena jen věrohodností té slabé.

Hlubší presupozicionální otázka

Zde Shackelův rozbor vede k ještě hlubší světonázorové otázce. Pravda, logická rozlišitelnost, jazykový význam a racionální důslednost jsou už předpokládány v každé vážné diskusi. Zdá se, že ani jejich popření není možné bez jejich praktického používání.

Relativista musí rozlišovat mezi:

- tím, co tvrdí, a tím, co netvrdí,
- správným a nesprávným podáním svého názoru,
- dobrými a špatnými námitkami,

- souhlasem a nesouhlasem,
- porozuměním a neporozuměním.

Teoreticky se může pokusit tyto rozdíly zcela relativizovat. Jakmile však řekne: „Mé stanovisko jsi pochopil nesprávně“, sám už uplatňuje objektivní rozdíl mezi správným a nesprávným podáním.

> **Relativista může popírat pravdu, ale aby ji popřel, musí předložit pravdivostní tvrzení. Může zpochybňovat racionalitu, ale aby nás přesvědčil, musí argumentovat. Může relativizovat význam, ale musí očekávat, že pochopíme, co jeho slova znamenají.**

Křesťanská apologetika proto může postoupit ještě o krok dál. Nemusí pravdu, racionalitu a význam chápat jako samostatné abstraktní veličiny stojící nad Bohem. Může tyto předpoklady zasadit do světonázoru, v němž pravdivý, racionální a zjevující se Bůh stvořil skutečnost a člověk jako jeho tvor přijímá poznání.

Shackelův esej tím nedokazuje křesťanský světonázor. Ani bychom mu to neměli podsouvat. Pomáhá však zviditelnit slabiny určitých relativistických strategií a dovést diskusi k rozhodujícímu bodu: na jakém základě vůbec stojí naše nároky na pravdu a racionalitu?

Závěr

Síla Shackelova rozboru spočívá v tom, že složitě znějící argumentace převádí na několik poměrně jednoduchých otázek. Nemusíme se nechat zastrašit odborným jazykem. Rozhodující je jasně rozlišovat tvrzení, významy a zdůvodnění.

Zvlášť pozorní bychom měli být, když:

- se překvapivá teze vyvozuje ze zjevné banální pravdy,
- se při kritice náhle obhajuje podstatně slabší tvrzení,
- klíčový pojem v téže argumentaci mění význam,
- se popírá objektivní racionalita a přitom se argumentuje racionální převahou,
- lze kritiku teorie zásadně vykládat už jen jako potvrzení této teorie.

Pak stojí za to položit nejjednodušší otázku ze všech:

> **Co přesně tvrdíš a je to stále totéž tvrzení, když je musíš obhájit?**

Právě tato pojmová jasnost odnímá mlhu mnohým zdánlivě hlubokým argumentům. Ne proto, že by náročná filosofie byla podezřelá, ale proto, že skutečná filosofická hloubka nepotřebuje skryté posuny významu. Pravdu není nutné chránit tím, že pojmy v rozhodující chvíli znamenají něco jiného.

Literatura: Nicholas Shackel, The Vacuity of Postmodernist Methodology, Metaphilosophy 36 (2005), s. 295-320. Esej výslovně zkoumá Troll’s Truisms, Motte and Bailey Doctrines, Equivocating Fulcra, Postmodernist Fox-trot a Rankly Relativising Fields.